

Bessenyei második akadémiai tárgyú röpirata
(Beszéd az országnak tárgyárul, 1802.)

Bessenyei utolsó alkotó korszakában írt művei között van egy rövidke kis írás, amely témája és rövid terjedelme által egyaránt eltér a többi, abban az időszakban írt munkájától. Míg ugyanis az író utolsó alkotásaiban társadalomtörténeti, államelméleti és filozófiai kérdések nyomultak előtérbe, erre a kisebb méretű kéziratra nem ezek a problémák a jellemzőek. Bessenyei arra a témára tér vissza benne, amely visszavonulása előtt oly sokat foglalkoztatta: a nemzeti művelődés, és az azt támogatni hivatott akadémia programjára. Érdekes, hogy e témájánál fogva is oly érdekes munkával a Bessenyei-irodalom alig foglalkozott, jóllehet ez a műve volt a visszavonultan élő író utolsó írásai közül az egyetlen, amely — aránylag rövid időn belül — nyomtatásban is megjelent, igaz már Bessenyei halála után. 1817-ben, az akkor indított *Tudományos Gyűjteményben* Vitkovics Mihály *Hazafiúi elmélkedés* címmel közölte le, kis híján teljes egészében.¹ Sőt, hat évvel később, 1823-ban ugyanebben a folyóiratban újra napvilágot látott Bessenyei írása, ezúttal már csak szemelvényekben, de a szerző nevének feltüntetésével. (*Töredéke Bessenyei György értekezésének a magyar nyelv kimíveltetéséről*).² Valószínűleg Thaisz Andrásnak, a *Tudományos Gyűjtemény* ekkori szerkesztőjének és Mihálkovich Józsefnek, a szöveg másodszori közzétételére elkerülte a figyelmét az a körülmény, hogy 1817-ben Vitkovics már egyszer közzé tette e munkát. A későbbiek során azonban még a Bessenyei szakirodalom is alig foglalkozott vele, kivéve Gálos Rezső monográfiáját.³ Pedig Gálos úgy látta, hogy e publikáció révén egészen közeli kapcsolat jött létre a magyar akadémiai eszme legjelentősebb előharcosa, Bessenyei György és a Magyar Tudományos Akadémia megalapítói között. Nagyon elképzelhető feltételezése szerint ugyanis a *Tudományos Gyűjteményből* többen is olvashatták Bessenyeinek e második akadémiai tárgyú röpiratát azok közül, akik az 1825—27. évi országgyűlésen a magyar nyelv ügyével foglalkoztak és azt előbbre vitték. Érdemes tehát egy kicsit behatóbban megvizsgálni e sajátos című írást.

Bessenyei utolsó, nagy alkotói periódusában többek között olyan jeles prózai munkák készültek el, mint *A társaságnak eredete és országglása*, a *Magyarországnak törvényes állása*, *A bihari remete vagy a világ így megyen* és *Az értelemnek keresése* című értekezések. Az 1802—1804 között befejezett művek mellett azonban dolgozott az író ekkor néhány olyan íráson is, amelyeket még a korábbi időszakban kezdett el. Ekkorra fejezte be éppen azt a nagy tanítóköl-

¹ *Tudományos Gyűjtemény* 1817. XII. 3—14.

² *Tudományos Gyűjtemény* 1823. I. 3—10.

³ GÁLOS REZSŐ: *Bessenyei György életrajza*. Bp. 1951. 314. s. köv. 1.

teményét, amelyet *A természet világa* címmel 1796-ban kezdett el írni. Ekkor, 1801-ben fogott hozzá a *Rómának viselt dolgai* című történeti munkájához, amely Millot abbé Voltaire-i világtörténetének, a *Histoire generale*-nak kommentárokkal ellátott fordításából állt, a következő év nyarán pedig elkezdte a *Tarimenes utazása* című regényét. Ekkortájt, minden valószínűség szerint 1802-ben készült Bessenyei újabb akadémiai tárgyú röpirata is.

Már Gálos Rezső felvetette azt a lehetőséget, hogy e rövid kis írás eredetileg nem önálló műnek, hanem a római történet előszavának készült. Addig ugyanis elkészült a római témájú történeti fordításnak az 1–5. „kötése”-vel. A röpiratban többször is utalást olvashatunk e készülő történeti munkára; főként ennek alapján vetette fel azt a lehetőséget Gálos, hogy Bessenyei az addig elkészült részt 1802-ben sajtó alá akarta rendezni, és elé bevezetőül ezt a kis írást szánta.

A kritikai kiadás munkálatai során, amikor az eredeti kéziratot behatóbban tanulmányoztuk, e feltételezést megerősítő jelenségekre figyelhettünk fel.⁴ Az autográf kézirat címlapján ugyanis a mű eredeti címe eredetileg így hangzott:

Beszéd
A munkának tárgyáról

A kéziratban a *munkának* szót a szerző törölte, a névelőhöz egy z-betűt írt, és a törlés helyére az *országnak* szó került. Feltehető, hogy a *Beszéd*-szót is utólag írta a cím fölé, hiszen különben nem lett volna indokolt a névelő nagy kezdőbetűje. Mindez valószínűsíti, hogy e kis írás valóban bevezetőnek, minden bizonnyal a római történet (amelyre hivatkozás is történik) előszavának készült. Valószínűleg azután módosította így a címet az író, miután irreálissá vált a fordítás megjelentetése, és alkotott belőle, a hasonló témájú és műfajú *Jámbor szándék* analógiájára, „beszéd”-et, allocutiót, röpiratot.

A kézirat nem tünteti fel keletkezésének évét; Gálos ezt 1803-ra helyezte. Véleményünk szerint valószínűbb az, hogy a röpirat 1802-ben keletkezett. Ebben az évben nyerte el ugyanis az a Révai Miklós a pesti egyetemi tanári kinevezését, aki már a korábbi Bessenyei-féle akadémiai programnak is a leglelkesebb híve és a *Jámbor szándék* megjelentetője volt; akinek kinevezése ösztönzést adhatott Bessenyei e művének megírásához. És 1802-ben kereste fel a fogságból szabadult Kazinczy is levelével Bessenyeit, amelyben azt kérte az írótól: adja ki korábbi munkáit javítva, korrigálva.⁵ Bessenyei válaszából kitűnt, hogy noha jól esett Kazinczy érdeklődése, kérését mégsem teljesítheti, mert őt sokkal inkább készülő művei foglalkoztatják. „Azon írásaimnak tsoportja, melyek már koros időmben itt készültek, időmet többre kötik le.” És bár levele végén azt írta: látja, hogy Kazinczy elragadtatással van hazája nyelve és tudománya iránt; az ő vére már hidegszik, de — miként írja: „mégis sokat fogsz töllem látni tzelodra.”⁶ Márpedig a hazai nyelv és tudomány kérdéseivel ebben a korszakban Bessenyei főként ebben az írásában szólt, amelyhez Révai kinevezése mellett e Kazinczy-levél is ösztönzést adhatott.

⁴ A kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, Quart. Hung. 475. jelzet alatt található.

⁵ *Kazinczy Levelezése XXII.* 44. A levél dátuma: 1802. júl. 29.

⁶ *Kazinczy Levelezése I.* 487–488. Dátuma: 1802. aug. 15.

Az a téma, amely Bessenyei ifjúkori műveiben oly nagy szerepet játszott, a nemzeti nyelv és művelődés ügye, az író utolsó alkotó korszakában lényegesen kisebb helyet foglalt el munkáiban. De ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy az író e probléma iránt elvesztette volna érdeklődését, vagy hogy e témát nem tartotta volna változatlanul fontosnak és aktuálisnak. Ha késői műveiben kisebb mértékben is foglalkozik e kérdésekkel, éppen e munkája igazolja, hogy mégis hangsúlyos szerepet szánt neki: a remélt, kiadandó új művei sorozatának élére szánta, talán, hogy ezzel is bizonyítsa utoljára nyomtatásban megjelent művével, az 1790-ben Révai által kiadott *Jámbor szándék*-kal való szoros kapcsolatát.

A kapcsolatra nemcsak a két munka műfaji és tartalmi hasonlósága utal, hanem annak az íróársnak a személye is, aki már Bessenyei első akadémiai röpiratának megjelenése körül is oly sokat fáradozott, míg végül is 1790-ben sikerült kiadót találnia, és aki ez újabb írásnak is egyik indítékát adhatta.⁷ Révai Miklós Bessenyei visszavonulása után is lelkes folytatója maradt az anyanyelvért és a tudós társaságért indított harcnak. Rövid újságszerkesztői tevékenysége idején, 1784-ben Bessenyeit nemegyszer név szerint is példaként emlegette a *Magyar Hirmondó*-ban, és igyekezett programjának megvalósítását előbbre vinni. Sok lázas tevékenység, kudarc és újrakezdés után, 1802-ben végre sikerült elnyernie a pesti egyetem nyelvi és irodalmi tanszékét. Ez — miként az év másik hasonló, jelentős kulturális eseménye — a Széchényi Ferenc által történt nemzeti könyvtár alapítása, élénk visszhangot keltett a magyar irodalom és művelődés hívei körében. Nem sokkal korábban, 1801 júniusában szabadult ki Kazinczy a magyar jakobinusok perében számára kirótt fogságból, és látott hozzá ismét irodalomszervezői tevékenységéhez; mint láttuk, 1802. július 29-én Bessenyeit is felkereste levelével. Megismételte a fogsága előtt már egy ízben hozzá intézett kérését, hogy munkáit megtisztogatta és megjobbította — miként a német irodalom legjobbjai — adja ki. Kazinczy ezúttal nagy elismerését is kifejezte a már két évtizede visszavonult író iránt: „Nemzeded nem lesz háládatlan érdemeid iránt. Megvallja ő, hogy írói közt nem nevezhet senkit, aki több genievel, több erővel s igazabb ízléssel költ volna elő Nyelvének virágoztatására.”

E mozzanatok, ha alapjában nem is változott meg a ferenci reakció jellege és légköre, mégis némileg biztató jelnek tűnhettek Bessenyei számára is, aki éppen ekkortájt kezdett nagyobb írói aktivitásba. Révai sikere, Kazinczy elismerése és biztatása közrejátszhatott abban, hogy indítékot nyerjen újabb írói munkájához. S ha ez a munka nem is az volt, amire Kazinczy gondolt: a korábbi művei megtisztogatása — Bessenyei maga utalt válaszában arra, hogy ő „koros” idejében készült műveivel van elfoglalva — mégis valami hasonló tevékenység foglalkoztatta. Bessenyei úgy írta ekkori új munkáit, hogy azok részben tartalmazzák, részben folytatták és összegezték korábbi munkásságát.

A röpirat maga, címétől és funkciójától függetlenül, Bessenyei kedvelt műfajára, a röpiratra emlékeztet. Aktualitását, bármi is volt az író számára a közvetlen indíték, mindenekelőtt az biztosította, hogy a nemzeti nyelv és műveltség ügye — a *Jámbor szándék* megjelenése ellenére — sem jutott előre; az országgyűlés 1791-ben az akadémiai tervvel együtt egy bizottsághoz utalta, ahol aztán teljesen el is altatták. Bessenyeinek volt alkalmuk megismerni a

⁷ L. GÁLOS: *I. m.* 313.

vidéki birtokos nemesség műveletlenségét és azt, hogy a tanügyi reformok és az iskolázás sem javított a helyzeten. Róma történetével való foglalkozására és az írás eredeti szándékára utalnak a Rómára való hivatkozások. Úgy kapcsolódik össze a két téma (ti. Róma története és a nemzeti nyelv ügye), hogy Bessenyei szerint Róma bukása után tudatlanság lett úrrá egészen addig, míg a nemzetek ráeszméltek: saját nyelvüket kell felemelni és a tudományokat azon művelni. Nekünk is magyarul kell a tudományt terjeszteni és az egész országot „tanuloház”-zá változtatni. És mindehhez: akadémia van szükség, melynek tagjai könyveket írnak és fordítanak. A Bessenyei által korábban is hirdetett tétel: „Nevezd egy Nemzetet, mely idegen nyelvel lett volna tanultá” — ismét nyomatékosan kap. (Korábban ezt így fejezte ki: „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem.”)

Amikor Bessenyei úgy döntött, hogy — valamilyen okból — nem bevezető írás lesz munkájából, módosította címét és önálló röpirattá tette. A címet érdekes módon, csak részben változtatta meg, „a munkának tárgyáról”-ból „az országnak tárgyáról” kifejezést csinált, és elé írta e szót: Beszéd. Úgy érezhette, hogy a kis írásban foglaltak: a magyar anyanyelvűség és műveltség, valamint az akadémia ügye vannak olyan fontosak, hogy nevezheti őket az ország „tárgyá”-nak. Benne van ebben az a kor hazai köztudatában egyre inkább elterjedő felfogás, amely a nyelvnek a nemzeti életben is alapvető jelentőséget tulajdonított és a herderi jóslat nyomán, a nyelv elenyészésével a nemzethalál vízióját idézte fel. Bessenyei korábbi ily tárgyú munkáiban a nemzeti nyelv alapvető szerepe főleg a műveltség és tudomány kibontakoztatásában kapott hangsúlyt. Itt azonban már nála is felmerül — mégpedig úgy, mint ami ellen küzdeni kell — a nemzethalál lehetősége.

Bessenyei e munkájában nem foglalkozik behatóan azzal, hogy már korábban is írt hasonló jellegű röpiratot: mindössze röviden utal írása vége felé arra, hogy már máskor is foglalkozott e témával. Befejezésül ugyanis ezt írja: „Mind ezekre nézve szükség van egy oly Akadémiára a millyenrül a szép tudományokra nézve emlékeztem, és amely tanulás modja már más Nemzeteket fel emelt.” De miért érezte szükségesnek egy új röpirat megírását, ha ugyanarra a végkövetkeztetésre jutott vele kapcsolatban is mint a *Jámbor szándékban*? A magyarázatot azok az eltérések adják meg, amelyeket — a két röpirat hasonló és egyező részei mellett — az utóbb készült írásban felfedezhetünk, az előzőhöz képest.

Már az imént idézett mondatból is kitűnik, hogy Bessenyei hangsúlyozta azt a sajátosságát a korábbi megnyilatkozásának, hogy abban „a széptudományokra nézve” emlékezett elsősorban. Valóban korábbi művében behatóan foglalkozott a nyelv pallérozásának a különböző eszközeivel: egy lexikon, grammatika, recenziók és jutalmak szükségességével és azzal, hogy a prózai műfajok segítik leginkább elő a nyelv kiművelését. Ezek az eszközök voltak egyébként egy létrehozandó tudós társaság számára is a legfontosabb és legajánlottabb eszközök a nyelv fejlesztésére és a tudomány műveléséhez. Újabb munkájában viszont hiába keressük a „széptudományok”-nak ezt a kiemelt szerepét. Bár a lényeg ezúttal is a nemzeti nyelvű tudományosság kifejlesztésének szorgalmazása és egy akadémia létrehozásának sürgetése, háttérbe szorulnak a grammatikai, irodalmi szempontok. Helyükbe egy sokkal általánosabb szempont lép: a nép, s ezen elsősorban a köznemességet érti, — általános műveltségének kifejlesztése, a tudatlanság és parlagiasság felszámolása. Azt tekinti a fő kérdésnek, „hogy mitsoda módok által kellessék és lehessék hát a Nép

elméjét önnön méltóságára fel emelni, melyet születése által megkapván, magában nem tud, nem lát. Úgy nyugosznak vérében kintsei mint a bértzek fenekére rejtet arany, ezüst 's egyéb drágaságok, hol emberi kezeknek mive nem ismértetik." Vagyis Bessenyeinél ekkorra a legfontosabb feladattá a társadalom nevelése válik, melynek a nemzeti nyelvű tudományosság csak eszköze, de persze nagyon fontos és pótolhatatlan eszköze.

A két, hasonló témájú röpirat megírása között eltelt két évtized, és az ez időszak alatt bekövetkezett hazai fejlemények, valamint az a körülmény, hogy Bessenyeinek alaposan alkalma nyílt megismerkedni a magyar vidéki nemesség életével, elmaradottságával és kulturálatlanságával, eléggé megmagyarázzák az írónál felismerhető hangsúlyeltolódást. Írásának kezdetén már érződik az a szenvedélyes írás- és szólás-kényszer, amely hazája állapotából következik: „Ha Nemzetünknek értelme tökéletességre ment, halgassunk; ha nem beszélyünk. De a tudományra, mesterségre, nyelveknek ismémentire, kivált születet nyelvünknek tudására oly szembe tűnő szükségünk van, hogy annak megallítására okokat keresni haszontalan idő töltés lenne. Ki fáradjon annak meg bizonyítására hogy ez a kólduló állapot ditsösséges sors annak részire, ki minden ellene való küszködésnek truttzára is véle birni kéntelen!" Az írástudói felelősségtudat szólaltatja meg tehát ismét e tárgyban. Nem találja elegendőnek, hogy csak néhány tudósunk van, hanem a nemzet széles rétegeit, a „nemzeti karokat" akarja felvenni az „ország értelmének világába". Bár kihagyja ezek sorából a parasztok és a kézművesek millióit, a „kaszást, kapást, csizmadíát", de azzal a figyelemre méltó indokkal, hogy rájuk „a tudományok sehogy se tartoznak, mivel kézi eszközök, és szükségesek vóltokra nézve egyenlő soron állnak a tudománnyal."

Hamarosan rátér a falusi nemesség bírálatára, kiemelve azt, hogy e rétegek műveletlenségén az iskolázás vajmi keveset változtatott. „Látod, hogy az oskolában tanulnak, és a falukon semmit se tudnak. Közönséges nemességünknek (értem az Armalistakat) sokasága szántásba vetésbe fulva minden országos értelmet pipájából füstöli ki, hol hosszas elmélkedésre ásitva asztag buzája, kazal szénája felé fordul, 's pompás okaidnak hátat vét. Ne legyen átallyában mondvá hogy falun tudomány ne tanáltatna, de egy hordo vízben tiz tsep olaj..." Hangsúlyozza, hogy mindezekről közvetlen élményei nyomán ír. Ezt írja: „nagyon oktat a tapasztalás." A rövidke kis munkában is kapunk ízelítőt abból a tablóból, amelyet teljes részletességgel az ezekben az években írt nagyobb terjedelmű műveiben dolgozott ki. De így is megtudjuk, hogy vármegyénként mindössze két-három a hozzáértő emberek száma; hogy sok tisztségviselő azt tekintené bűnnek, ha változtatnának tájékozatlanságukon és „olvasatlanság"-ukon. Vannak, akiknek egyetlen tudományuk az, hogy kívülről megtanulták a törvényeket és a vármegyei végzéseket, de Bessenyei szerint „Nem következik onnan ha az elédbe irt dolgot meg tanulod, hogy magadra is oly tudós légy. Sok ifiu el mondotta Ciceronak leveleit köny nélkül, ki olyat irni soha se tudot. Más letzkét mondani, más magátul tudni valakinek." Gúnyosan szól azokról is, akik vármegyéjük végzéseit kocsijuk ládájába zárják, és azt hiszik „hogy a Vatikanum Bibliotekájára tetéztvén fel magát, utazik az emberi Nemzet eszével." Hangsúlyozza az író, hogy nem elég ismerni a meglevő törvényeket, hanem azt is tudni kell, hol kellene javítani, változtatni rajtuk. Az elavult és korszerűtlen törvények megváltoztatásának szándéka lüktet Bessenyeinek azokból a mondataiból, amelyekben a hazafiak köteleességévé teszi ennek felismerését is. „Mihent a világi törvényt emberek

tsinállyák, tudni kel a hazafinak hogy azon időben mikor él mitsoda törvények tartoznának hazája bóldogságára, külömben nem törekedhetik életének tzéllára, hogy hazája sorsát javittsa, mivel rövid látása elibe ki tet tárgyáig el nem juthat, mely szerint tévelygése közt tsak szerentsére hányattatik.”

A két évtized alatt lefolyt nagy társadalmi mozgalmak: paraszt-felkelések és mindenekelőtt a francia forradalom megerősítette Bessenyeiben azt a Voltaire-i felfogást, amely a forradalmakat és egyéb lázadásokat a tudomány terjedésével kívánja elhárítani. Maga is utal a Hora és Kloska-féle felkelésre, és hogy tételét kellően illusztrálja, azt írja, képzeljük helyükre Burkust és Senecát, akikről elképzelhetetlen lett volna ilyesfajta vérengzés. De saját korának hivatalos tényezőire, mindenekelőtt a műveit cenzúrázó hatóságokra is gondolt és rájuk is hatni akart talán akkor, amikor azt hangsúlyozta, hogy a tanultság és a tudás kevésbé fenyeget lázadással mint a tudatlanság. „A dolog következésének ki nézése okozza a veszedelemtül való félelmet, ellenben a jó reménységet is, mely tulajdonságot tudomány, tanult ész ad. Innen van hogy egy valóssággal tanult férfit nehezebb hazája tsendessége ellen lázadásba hozni beszéddel, mint a tudatlant, ostobát ki a dolgok esésének kelésének következéseit okait nem vizsgálhatván, tsak azon tzéllya után fut mellyet orára ragaszt.”

Ezután tér rá az író arra, hogy miként lehet kiművelni a nemességet. Sötét színekkel festi a Róma bukása után kialakult európai állapotokat, amikor a világi tudományok eltűntek, és amikor még Cicero munkáit sem volt szabad olvasni. A változást a nemzeti nyelvek és tudományok elterjedése okozta, s e téren Franciaország járt az élen. „A Frantzia Nemzet különösen minden föld színén fel tanálható könyveket a maga nyelvére tet által. Azon beszél, perel, okoskodik, ir, papol: abban szerzi törvényeit azon könyörög Istenének is. A forráshoz Görög Deák mellé ül, onnan meriti a tudományt, böltsességet, és születet nyelvén terjeszti ki elméjében: Így ot már egész ország változot Akadémiaivá.”

Ezt szeretné Bessenyei hazájában is megvalósítani: az országot akadémiává tenni. A műveltség eszközei közül az iskolázásról nincs jó véleménye, de nemcsak az iskolák állapotára gondol, hanem az ifjúkor sajátosságaira. Saját példáját is felhozza: ifjúsága idején ő is poémákat, tragédiákat írt, de most úgy látja mégis, hogy „vak és esztelen gyermek” volt. Az a véleménye, hogy az élet minden napján tanulni kell. A „nagy lelkek” csak tíz-húsz év alatt forrnak ki; sokan közülük az iskolában még semmi jelét nem mutatták a tehetségüknek.

A legfontosabbnak ezúttal is — és e téren teljesen megegyezik a *Jámbor szándék* mondanivalójával — az anyanyelvű tudományosság kifejlesztését tartja. Bírálja a meglevő magyar könyveket, tárgyak és közérthetőségük hiánya miatt egyaránt. Régi állításait ismétli meg: „Valameddig a Nemzet minden dolgaiban anya nyelvén nem él, elméjével tudományával fel emelkedésbe nem jöhet. Nevez egy Nemzetet, mely idegen nyelvel let volna tanultá.”

Azt is aláhúzza, hogy tudatában van saját személye csekély lehetőségeinek, de annak is, hogy sok embernek, hosszú korszakokon át történő erőfeszítéseire van szükség ahhoz, hogy a nyelv valóban kiművelődjék. „Az irás módgya olyan erőt kíván mely embertül, időtül telik. Sok nagy elmének kel dolgozni százrul, százra mig egy ország nyelve fel emelkedésbe jön. A nyelvnek mélységét, méltóságát méltóságos lelkek szülik.” A „méltóságos” jelzőn azonban Bessenyei nem társadalmi rangot, hanem szellemi méltóságot, rátermettséget ért. Míg a *Jámbor szándék*ban még a főrendekhez fordult kulturális és nyelvi

programjának támogatásáért, ezúttal már teljesen elmarad a főnemesség szerepe. Miként Bessenyeinek egyéb, ezekben az években írt munkáiból is kiderül, az író csalódott a főnemességben: elidegenedése és elnemzetietlenedése miatt már szóba sem hozza nyelvi programjának támogatójaként. Ehelyett teljes egészében a köznemességre kívánja építeni programjának megvalósítását, de mivel látja annak műveletlenségét, ezért elsősorban ennek az osztálynak a kiművelését tartja legfontosabbnak.

Nem azért nincsenek megfelelő magyar nyelvű könyvek, mert magyarul nem lehet ilyeneket készíteni, hanem egyszerűen azért, mert nem ültetnek nyelvünkbe tudományokat, nem írnak magyar nyelvű színvonalas és közérthető könyveket. „Valaki hazájának nyelvét emeli, Nemzetének érdemét teszi ragyogó fénybe.” Azoknak, akik mindenre magyarázatként Mohácsot emlegetik, de azoknak is, akik a herderi jóslattal hozakodnak elő, a nemzeti önismertet fontosságára hívja fel a figyelmét és a nemzet élni akarására. „Élni igyekszem hogy mindenestül meg ne hallyunk. Szomorú pusztulás egy oly Nemzetnek el mulni, melyet a természet ragyogó érdemekre szül, préda kezekkel hányván életére ajándékait, melyeket a végezés, sorsának setét mélységébe sijjesztet fenekre, hogy e tulajdonság valóságátul el legyen rejtve.”

Az emberi természettel magyarázza a nemzeti sajátosságok szükségességét, vitatkozva azokkal, akik csak az egész emberi nemzetről szoktak beszélni. A magyarság hun eredetét ismerve el igaznak, arra hivatkozik, hogy még azt sem szabad szégyelni, hogy Attila világhódító és „ragadozó fenevad” volt, hiszen a többi nemzet sem volt eleinte szelídebb.

A röpirat utolsó szakaszaiban azután még egyszer tömören összegezi a teendőket. „Mire várunk?” — teszi fel a kérdést. Ismét szóba kerül az idegen nyelven nem tudók művelődési igényei kielégítésének szükségessége, a falvak lakosainak kultúrára való nevelésének fontossága. „Hogy tanuljanak a falukon; pedig ot a Nép és a termékedtség. Ahol a Nemzetnek születet nyelvén minden tudomány ki terjed, ot az egész ország változik tanuló házzá, és Akadémiává. E' kellene.” Pontosán is meghatározza, hogy egy 12 személyből álló Akadémiára lenne szükség, amelynek tagjai csak azért kapnának fizetést, hogy magyarra fordítsanak és magyarul írjanak könyveket. Ez többet érne az ország pallérozása szempontjából, mint ezer iskola. Sajnálattal fűzi mindehhez hozzá azt, hogy az Akadémiára mégsem áldoznak, viszont katonai iskolák létesítésére nem sajnálják a pénzt.

Majd ismét utal az általa készített római történetre, melyhez e röpirat bevezetőként készülhetett, és megállapítja, hogy Róma története „világ tüköre”, melyben az emberiség felismerheti saját magát. Azt is hírül adja még, hogy Romulustól I. Ferencig kívánta megírni a világ történetét. De figyelmezteti olvasóit: ő csak egy „pusztai gazda”, „ki valamit tud, mindenre maga tanította magát. Semmit se hozván ki magával oskolájából egyebet az ártatlan együgyűségnél, és boldog tudatlanságnál, kihez mikor leg tsendesebben elmélkedik gyapjas bundájával, gulyássa tolodik bé és lábát fel tartván: Né Uram! mond, ki hullot a tsizmám talpa: — tsizma kel, és valamennyi Likurgus, Brutus, Zerdus, Zalandus, Minos sat. akar Cezár vólt e világon egytzerre üti ki fejébül.” E sorok világosan igazolják, hogy Bessenyei mennyire tisztában volt azzal az éles ellentéttel, amely műveinek jelentősége és helyzetének, körülményeinek mostoha sága között fennállt. Szerénykedő megjegyzése mögött is jogos öntudat érződik és elszigeteltsége, valamint „írói műhely”-ének méltatlansága miatt érzett keserűség, szemrehányás.

Ilyen körülmények között még fokozottabb a felismerés értéke: akadémiai programjának 19. század eleji megismétlése illetve módosítása. E módosítás a lényegét: a nemzeti nyelvű tudományosság kifejlesztésének előtérbe helyezését változatlanul hagyta. Ugyanakkor azonban a „széptudományok” helyett a hangsúlyt a vidéki nemesség kulturális kiművelésére helyezte. Az ehhez vezető utat pedig a magyar nyelvű könyvek számának szaporítását magára vállalta Akadémia megalapításában jelölte meg. Bár szembeszegülést hirdetett a tétlenséggel és a nemzethalál lehetőségének elfogadásával, de I. Ferenc abszolutizmusa túl sok optimizmussal sem tölthette el. Úgy érezte, hosszú időnek kell még eltelnie ahhoz, hogy a magyar nyelvű tudományosság általánossá váljon. A keserű valóság mellett tervei szinte álmoknak tűntek számára is, de reményét egykori megvalósulásukban mégsem volt hajlandó feladni. „Had járjon, ha reménységemet álmoknak veszed; de had meg szívemnek, mert édes néki. Legyen álmom, valóság! . . . ha gyönyörködtet, mind egy. Jobb az édes álmom a keserű valóságnál. Ha én nem is, meg érhetik a maradékok, hogy ditsőségek, erkölcsök, fel emelt nyelveknek méltósága közt ragyogjon és böltsességek mélységébe heverjen. Meg halok e' tántorgó reménységgel; Nemzetemnek hagyván sirom szélirül utólsó fohászzkodásomat, hogy ez írásban Egei közt bujdosson!”

KÓKAY, GYÖRGY

Le deuxième pamphlet de György Bessenyei en connexion avec l'Académie

(Discours sur l'affaire du pays, 1802)

György Bessenyei, la figure principale de la renaissance littéraire de l'époque des Lumières hongroises qui passait la seconde partie de sa vie retiré sur sa propriété à la campagne, dans l'un de ses derniers ouvrages est retourné au sujet qui l'occupait déjà longtemps avant sa retraite: à l'affaire de la culture nationale et au projet d'une académie. Ce travail ne pouvait pas paraître du vivant de l'écrivain, mais il a été publié en 1817, puis en partie en 1823 dans la revue *Tudományos Gyűjtemény* (Recueil Scientifique), et ainsi il pouvait exercer une influence immédiate à la fondation de l'Académie des Sciences de Hongrie. L'étude du manuscrit autographe de l'ouvrage a confirmé l'hypothèse que ce pamphlet a été écrit en guise d'introduction à l'ouvrage historique intitulé *Róma viselt dolgai* (Les Gestes de Rome).

L'étude explore les antécédents de l'origine et les causes de la rédaction de l'ouvrage. Son actualité principale consistait peut-être dans le fait qu'en Hongrie l'affaire de la langue et de la culture nationales — malgré les initiatives de la fin du XVIIIe siècle — n'a pas avancé; le projet de l'Académie s'est enlisé, lui aussi. L'écrivain vivant dans sa retraite de campagne avait l'occasion de voir le manque de culture de la noblesse.

Presque un quart de siècle après la création de son premier ouvrage se rapportant à l'académie, intitulé «Un dessein pieux», Bessenyei a senti le besoin d'écrire un pamphlet nouveau sur ce sujet. Cette fois-ci il a rejeté en arrière les problèmes de l'évolution grammaticale et littéraire, à leur place il passait au premier rang le désir de développer la culture générale de la moyenne noblesse; il ne considérait qu'un instrument la science en langue nationale. Son exemple était cette fois encore la France où, selon lui, «tout le pays s'est changé en une académie». Selon lui la tâche principale de l'Académie à créer consistait à publier des livres en langue hongroise. Mais son époque — l'absolutisme de François I — ne l'a pas rempli d'optimisme: il était convaincu de ce que beaucoup de temps devrait encore passer jusqu'à ce que la culture et la science en langue hongroise pourraient devenir générales.